

Mi ez az ipsum?

Hajdú Farkas-Zoltán *Csonkamagyar 1919* című kötetét egy baráti kézben láttam meg először, amelyből a kézhez tartozó barát, mint maga mondta, nem is tudta letenni. Az is kiderült, hogy a könyv egy *-né* című, egyelőre négy kötetből álló sorozat legutóbbi, de minden bizonnyal nem legutolsó darabja. A négy közül rendhagyó módon ezt olvastam el legelőször, ezután másodiknak jött az első kötet, a harmadik volt a harmadik – persze csak látszólag a maga helyén –, legvégül pedig negyediknek a második jött. A barátom tapasztalataiból világos volt, hogy ez a negyedik kötet önmagában is élvezetes, utána pedig már arra voltam kíváncsi, hogy bejárható-e a tetralógia ezen a kacskaringós útvonalon, már csak azért is, mert a sorozatra mi sem jellemzőbb, mint valamiféle vendégszövegekkel és önidézetekkel feldúsított, többdimenziós, inter-, intra- és hipertextuális szerkezet. Talán stílszerű is lenne, ha ezt a beszámolót a végén kezdeném, az elejével folytatnám és a közepével fejezném be, de azt hiszem, mégis jobb lesz sorjában haladni.

Először is: a könyvek gyönyörűek. A borítók, a hazai könyvkiadásban már húsz-harminc éve szinte ismeretlen – csak jelentősnek tekintett szerzők kerek születésnapja alkalmából kiadott reprezentatív köteteknek kijáró – vászonkötés, a papírmínőség, a színes illusztrációk színvonala mind messze kiemeli a sorozatot az anyaországi könyvek

közül, amelyek megjelenésén még talán ma is érezhető a hazai tipográfia alakulását évtizedekig meghatározó Szántó Tibor nemes, de túl konzervatívan minimalista ízlése. A második és a negyedik kötet szerkezete megegyezik: mindkettő egyegy – az első világháború kitörését megelőző, illetve a lezárultát követő – év történéseiből van összeállítva, az első, illetve harmadik kötet pedig ezektől és egymástól is különbözik.

A homályban maradás ösztöne című első rész egy jellegzetes monarchiabeli család történetének rekonstruálása, az elbeszélés fókuszában a dunavecsei zsidó Weisz Alojziával és férjével, a ma Krnov néven Csehországhoz tartozó Jägerndorfban született sziléziai német Heinrich Haissiggal, akik az adriai kikötővárosban, Polában házasodtak össze, és akik a dokumentumok szerint ott is éltek – a férj a haditengerészet kötelékében – az első világháború végéig. Az elbeszélő az okiratok formátumát is precízen leírja, hosszan idézve a férj német nyelvű iskolai bizonyítványát vagy a feleség édesanyjának „hozományi vagyonát”-t. Érdekes, hogy a „piros kockás húzatú dunyhá”-tól a „karikaforma” aranygyűrűig terjedő leltár végösszege a könyvben idézett forrás szerint kétszáznegyvenkét forint és harminc krajcár, pedig ha egyenként összeadjuk az egyes tételeket, akkor még harmadszorra is hat forinttal és huszonhárom krajcárral kisebb összeg jön ki.

Ha az olvasó olvasás közben számolgat, az nem sok jót jelent. És a kötet csakugyan elég nehézkesen indul. Ezért aztán külön lehet örülni a mai magyar művelt köznyelven írt könyvben előforduló olyan transzilvanizmusoknak, mint az „izoming” (atlétatrikó), a „túrésvonal”, illetve „túréskereszt” (a papír hajtásának maradandó nyoma) vagy a „tulburel”, ami a már erjedt, de még cukrot tartalmazó „turbulens”, vagyis zavaros murci vagy újbor román – tudtommal elsősorban dobuzdsai – neve.

A kötetet ezzel együtt a történelem segédtudományaival ismerkedő egyetemistáknak tenném kötelező olvasmánnyá, nem magyar szakon, még ha a vendégszövegek azonosítása, például a bevezető utolsó bekezdésében – a könyvsorozat lapjain később oly gyakran feltűnő – Thomas Manntól („Embertelen lényekké kell változnunk” – *Tonio Kröger*) kecsgetet is bizonyos irodalmi élvezettel. A papírok, címerek leírása, az aláírások azonosítására tett erőfeszítések érdekesek ugyan, de ha az elbeszélő nem vonná be saját, Ipsének nevezett személyét (a szó jelentése latinul „saját maga”, az ennek az írásnak a címében olvasható „ipsum” a név más semleges nemű alakja), illetve Ghizela, az 1898-ban született, érdekesen elrománosodó asszonynak, Ipse gyerekei dajkájának a történetét, akkor az okiratok száraz pecsétjei a – korábbi könyvei alapján úgy tűnik, élénk szociológiai és történeti érdeklődéssel megáldott – szerző minden életmód- és kultúrtörténeti kutatása ellenére is igencsak száraz témát jelentenek.

„A múlandóság örök fényében fűdőző alakoknak nincsen árnyékuk.

Azokat Ipsének kell kitalálnia” – idézi a fülszövegben Bán Zoltán András ezeket az ars poeticaszerű mondatokat. De úgy érzem, a kitűzött célt a szerző nem mindenhol tudta elérni: a körülmények vagy a cselekmény kelleméinek a leírása (például a krajcár történetének összefoglalása) sokszor érzékletesebb, mint maguk az olykor homályos kontúrú vagy kétdimenziósnek megmaradó figurák.

A kötet vége felé egy baráti levélből is olvasható egy idézet: „Az elején ösztövéren indul, mintha csak egy váz lenne. Csontok, hús nélkül. [...] Számomra egy jó regény szőnyeghez hasonlít, kézzel szövött szőnyeghez, amelynek megcsinálásakor a természetesen váltakozó színekre, motívumokra figyel az ember.” Azt hiszem, már túl sokszor találkozhattunk ezzel a talán Thomas Hardyra visszamenő hasonlattal. Hogy egy regény olyan lenne, mint egy szőnyeg? Ez legfeljebb első hallásra érdekes. Ráadásul ha ellenpróbát csinálunk, könnyen kiderül, hogy a hasonlat sántít: a szőnyeg egyáltalán nem olyan, mint egy regény. Nincsenek váratlan fordulatok, nincsenek szereplői, következtetésként nincsenek előttük akadályok, nincsenek célok, nincsenek ellenfelek: a szőnyegnek nincs cselekménye, nem epikai alkotás.

Ha az első kötet kicsit olyan, mintha mondjuk megfelelő alapanyag híján Gyurgyák János mives nadrag-szójából főzött volna levest, akkor a második, a *Békebeli 1913* – alcíme szerint: *Lektűr* – azt a hatást kelti, mint egy olyan kalács, amely teljes egészében mazsolából készült. Annál érdekesebb, hogy mégis van szerkezete, amely érzésem szerint sokkal dinamikusabb is, mint az első köteté. Az év hónapjainak megfelelő-

en tizenkét részre osztott könyv fejezeteiben néhány sorostól kétoldala-sig terjedő részek követik egymást, amelyek híres magyar és külföldi művészek és tudósok korabeli naplói-n, levelein és sajtóhírek kivonatain alapulnak, illetve – nem mellesleg – a könyv oldalain feltűnnek az előző kötet szereplői is.

Az olvasó fejébe csak az üthet szö-
get, hogy ezt a szemelvényes, olva-
sókönyvszerű szerkezetet Florian
Illies alakította ki 1913 című köny-
vében. Hajdú Farkas-Zoltán egy in-
terjújában maga is elmondta, hogy
ezen alapult a könyv első változa-
ta, ami egyébként az Illies köteté-
ről a *Magyar Narancs*nak kritikát
író Köves Gábornak is feltűnt – a
kiadó mindenesetre egyharmadnyi
mértékűre becsülte az egyezést, és
ígéretet tett az átdolgozásra. Nem
ismerem az első kiadást, de világos,
hogy a könyv jelen formájában sem
független a német szerző könyvétől,
számos epizódot lehetne itt idézni,
a fiatal Hitlernek és Sztálinnak a
schönbrunni kastély parkjában –
egymástól függetlenül – tett sétái-
tól a római Szent Péter-bazilikában
Nietzschével együtt gyónó Lou And-
reas Saloméig, de talán mindennél
beszédesebb, hogy mindkét könyv a
kiskamasz Louis Armstrong javító-
intézetbe való zárásával kezdődik,
azzal, ahogy ott kézbe veszi élete
első trombitáját. Egyébként már *A
homályban maradás ösztöne* című
első kötet utolsó előtti fejezete is
csaknem teljes egészében egy gigá-
szi, tizenöt oldalas jelöletlen idézet,
nevezetesen Márai *Szindbád haza-
megy* című regényéből.

A könyvek szerkezete tehát hol ke-
vésbé, hol teljes egészében intarzia-
szerű, a *Békebeli 1913* esetében pe-

dig ennek az intarziának a mintája
és jelentős mértékben az alkotóele-
mei is egy másik intarziából vannak
áttemelve, ami eléggé zavarba ejtő.
Ugyanakkor Hajdú Farkas-Zoltán
önálló szerzői munkája még itt is
olyan jelentős mértékű, hogy – bár
más véleményt is el tudok képzelni
– nem vonom kétségbe a mű önérté-
két. Olykor a beválogatott szövegek
már önmagukban is érdekesek, mint
a székelyföldi sajtó hírei, Balázs Bé-
lának a fiatal Lukácsról szóló leve-
lei vagy az Észak-Afrikában rövid
gyűjtőúton lévő Bartók beszámolói.
Máskor a visszafogott, fanyar, tömör
elbeszélői kommentárok helyezik
sajátos fénytörésbe a szemelvénye-
ket, megint máskor pedig a szövegek
puszta csoportosítása révén jön lét-
re a hatás, mint például amikor az
először Charles Fabry által megmért
ózonréteg – az egymondatos epizód
Illiesnél is feltűnik – 1913-ban még
határozottan meglévő érintetlensége
után Alma Mahlerről (aki szintén
szerepel Illiesnél), számos korszakos
művésznek erről a nagyszabású mú-
zsájáról szóló rész következik, akivel
kapcsolatban a szöveg szerint már
nyilvánvalóan értelmetlen lenne az
érintetlenség fogalmát szóba hozni.

Valami nagyobbat egy kicsin ke-
resztül bemutatni: ez nem újdonság.
A mikrotörténetírás is valami ilyes-
mi: *Montaillou* című könyvében Em-
manuel Le Roy Ladurie egy okszitán
falu vallási hiedelmeit, *A sajt és a
kukacok*ban pedig Carlo Ginzburg
egy 16. századi molnár világméretű
rekonstruáltra egy-egy inkvizíci-
ós per iratai alapján. De közelebbi
példa Georges Duby *Le Dimanche
de Bouvines* című könyve, amely
a 1214. évi bouvines-i csata egyet-
len napját (július 27-ét) dolgozza

fel, vagy még inkább Hans Ulrich Gumbrecht *1926 – Élet az idő pere-mén* című kötete.

Ezzel az utóbbi könyvvel, pontosabban egy ennek ihletésére született kiállításban kapcsolatban fogalmazták meg a *Prae* című folyóirat Gumbrecht-számának szerkesztői, Kelemen Pál és L. Varga Péter a következő, Hajdú Farkas-Zoltán könyvéről is elmondható szavakat: „...a múlttal való foglalatosság célértékeként nem annak megértését, hanem megjelenítését jelöli meg, aminek legfontosabb velejárója az volna, hogy egyetlen mű, évszám vagy esemény sem úgy kerül a látóterébe, hogy az rögtön valamely alakulásfolyamat elő- vagy utótörténetébe tartozik, esetleg ő maga határoz meg potenciális elő- vagy utótörténeteket. A megjelenítés mindig egy olyan állapot (újra) megjelenítése kíván lenni, amelyben még nem tudni, hogy az adott mű, időpont vagy esemény mely potenciális elő- vagy utótörténetek részévé válhat. Az ilyen szimultán sokféleségükben jelenlévővé tett dolgok a sokféle egyidejű integrálhatóság állapotában lebegnek, amely állapot viszont elvileg nem hozzáférhető a történeti gondolkodás fogalmi nyelve számára.”

A *Békebeli 2013*, különösen pedig folytatása, a *Csonkamagyar 1919* olyan terjedelmes, hogy semmiképp sem lehet illusztrációnak, olvasókönyvnek, szöveggyűjteménynek tartani, már csak azért sem, mert nem tartozik hozzá „tankönyv”. Ha úgy tetszik, a két kötet egy-egy gigászi exkurzus, tele kisebb exkurzusokkal, amelyek egyébként a másik két kötetnek, a rizómatikusan, fürtszerűen szerveződő *ki ez az ipse?* címűnek és *A homályban maradás ösztönének* is olyan elemi alkotórészeit jelentik,

hogy Hajdú Farkas-Zoltán az ifjabb Pliniussszal elmondhatná: „Ez nem kitérő, hanem maga a mű.”

Ez a rizóma, úgy tűnik, a posztmodern egyik válasza a nagy elbeszélésbe vetett hit megrendülésére, a vasrealisztikus nyomozás irodalomba való beszüremkedése pedig a valóság megismerhetőségével szembeni újabb keletű szkepszis jele lehet. A virtuális valóság, a deepfake 21. századi világában, amikor a Terminátor Kalifornia kormányzója, a valóságshow-szereplő ingatlanmilliárdos pedig egyenesen Amerika elnöke lehet, amikor az első magyar *Big Brother* nyertese gyermekének apasági vizsgálatát egy pletykalap finanszírozta, mintha megnőtt volna annak a valóságnak az értéke, amelyre sajátos módon az irodalom üti rá a hitelesítés – nem mindig száraz – pecsétjét. Jókai és Verne korában még a romantikus fantáziát értékelte az íróban az olvasó, ma mintha a valóság művészi megjelenítése és értelmezése lenne ugyanilyen izgalmas: gondoljunk Nádas *Világló részletek* című könyvére, Esterházy *Javított kiadására* vagy Kertész kései, naplószerű műveire, a *Magvető* nagy sikerű irodalmi non-fiction sorozatáról, a *Tények és Tanúkról* már nem is beszélve.

Hajdú tetralógiájának harmadik darabja, a *ki ez az Ipse?* fontos kérdést tesz fel a címében. A két évszamos kötet Ghizelát, a trianoni döntés után hevesen és őszintén románosodásnak induló máramarosszigeti tanárnőt *A homályban maradás ösztöne* egyik főszereplőjének nevezi, míg Ipsét mellékszereplőnek. Ő főszereplővé a harmadik kötetben lép elő, amelyből még alaposabban megismerhetjük a családját – a nagyapa rajza különösen emlékezetes, a

felesége és a gyerekeké kissé érzélgősre sikerült –, illetve nevelődését, emigrációjának, „kitelepülésének” történetét, amely, a szerzővel készített interjúkból úgy tűnik, Hajdú Farkas-Zoltán saját életeseményein alapul. Az elbeszélő a dohányzás különböző formáit, a borokat és a zeneműveket illető kifinomult ízlésével epikureus életélvezőnek tűnik, és portréja az olvasóban csak annyi hiányérzetet hagy, hogy a szociológiai megközelítést kifejezetten felkínáló könyvből egyáltalán nem derül ki, a magyartanár végzettségű Ipse mivel is foglalkozik, amikor németországi emigrációjának reggelein abbahagyja plasztikus részletességgel leírt, már-már szertartásos módszerességű fürdőzését. Ez annál is érdekesebb, mert a könyv egyik, hol anekdotikus, hol esszéisztikusan ábrázolt fő témája éppen az emigráció. Az előbbire példa, amikor egy német boltban Ipse lánya a hentes legnagyobb megrökönyödésére parizert kér, amiről csak később derül ki, hogy az ottani neve Lioner, Parizernek pedig az óvszert hívják.

Ipse emigrálása egy törökországi turistaút idején történt (oda nem kellett vízum Romániából), ami alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy elmesélje: még a második világháború utáni Erdélyben is minden nagyobb városnak megvolt a maga török cukrásza, aki muzulmán volt ugyan, de valójában albán. A könyv egyik remekül sikerült jelenete egy ilyen albán szereplő halálával kapcsolatos: erre az alkalomra külföldről érkezik az utazó ügynök megjelenésű pap, aki a vékony zöld turbánt egy tárcából veszi elő, de olyan szakértelemmel mosdatja meg az elhunytat, hogy az a művelet végén mosolyogni látszik.

Keserű ironia hatja át a később már csak „G&G&G&V”-vel jelölt „gaszik, guszik, gézák, vilkák” kitelepülését megelőző búcsúztatási rítusok, „a kényszerből távozót megillető ráolvasási formulák” felidézését – hiszen az elbeszélő maga is emigráns, aki a Ioda mesternek nevezett, de Márai szavaival megajándékozott bölcs öreg barát szellemében óvatos távolságtartással viszonyul a többi emigránshoz –: „légynyugodt / máskéntnemtehetél / onnakintről / többetehetszt / szegénynépedért”.

Az olvasónak is érdemes szabadon engednie magát a négy kötetben: talán nem az elsővel kezdeném, de úgy érzem, ha valaki kettőt elolvas a sorozatból, akkor már nagy az esély rá, hogy mind a négy kötetet végigolvassa.

A *Csonkamagyar 1919* ott van a tavalyi év legjobb könyvei között, kár, hogy az anyaországi kritika eddig nemigen vette észre, pedig az erdélyi lapok ismert „csonkamagyar” szerzők mérsékelten sikerült műveit is lelkiismeretesen szemlézik – ami nem is arra a problémára világít rá, hogy hol húzódnak a provincia határai, hanem inkább azt a kínos kérdést veti fel, hogy ennek a határnak voltaképpen melyik oldalán is van a provincia.

Hajdú Farkas-Zoltán: -né. I–IV. [Csíkszere-
da], Bookart Kiadó.

I. A homályban maradás ösztöne. Képes regény. Vidák Zsolt rajzaival, 2012. 312 oldal, 40 lej, 3590 forint.

II. Békebeli 1913. Lektűr bélyegekkal. Második, átdolgozott kiadás, Vidák Zsolt bélyegeivel, 2015. 336 oldal, 40 lej, 3790 forint.

III. ki ez az Ipse? legenda. Szulyovszky Sarolta rajzaival. 294 oldal, 35 lej, 3290 forint.

IV. Csonkamagyar 1919. Vidák Zsolt rajzaival. 478 oldal, 45 lej, 4290 forint.